

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АГРЕСИВНОСТІ Й ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

THE RELATIONSHIP OF AGGRESSIVENESS AND PERSONAL CHARACTERISTICS IN HIGHER EDUCATION ACQUIRES

Проблема агресивності – одна із традиційних і актуальних проблем сучасної психології. Теорії агресії, що існують натепер, по-різному пояснюють причини та механізми агресивної поведінки людини. Найбільше експериментальне підтвердження отримали фрустраційна теорія агресії та теорія соціального навчання. Окрім руйнівної, агресія виконує ще й адаптивну функцію, вона сприяє підтримці життя та є реакцією на загрозу вітальним потребам.

Особистісні чинники, що зумовлюють підвищення рівня агресивності, це: підвищена ворожість і дратівливість, тривожність і депресивні стани, емоційна реактивність, негативна афективність, неадекватна самооцінка, особливості мотиваційної сфери, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальна спрямованість особистості, заздрисність, схильність приписувати оточенню агресивні наміри тощо. Серед чинників, які перешкоджають прояву агресивності, виділяють: можливість покарання, любов, дружні стосунки, а також такі особистісні якості: поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, усвідомленість, самоконтроль.

Дослідження агресивності та ворожості здобувачів вищої освіти показало, що в них спостерігається підвищений рівень таких показників, як: фізична агресія, непряма агресія, негативізм, образа, підозрливість, вербальна агресія та відчуття провини. Дослідження особистісних особливостей здобувачів освіти показало, що рівень розвитку інтелектуальних здібностей відносно низький; показники емоційно-вольових факторів у досліджуваних не є вираженими, а отже – не досить розвинені; серед показників комунікативного блоку факторів вираженими є: товариськість, довірливість, труднощі з розпізнаванням прихованих мотивів інших людей, залежність від групової думки та поведінки.

За допомогою кореляційного аналізу встановлені взаємозв'язки між інтелектуальними, емоційними та комунікативними якостями та різними формами агресивності, ворожості. Усі особистісні риси, так чи інакше, впливають на конкретні форми агресивності та ворожості. Різниця – у ступені вираженості риси та її взаємозв'язку з певною формою агресивної поведінки.

Ключові слова: агресивність, ворожість, особистість, особистісні особливості, здобувач освіти, юнацький вік.

The problem of aggressiveness is one of the traditional and topical problems of modern psychology. Theories of aggression that exist today explain the causes and mechanisms of aggressive human behavior in different ways. The frustration theory of aggression and the theory of social learning received the most experimental confirmation. In addition to being destructive, aggression also performs an adaptive function, it contributes to the maintenance of life and is a reaction to a threat to vital needs.

Personal factors causing an increase in the level of aggressiveness are: increased hostility and irritability, anxiety and depressive states, emotional reactivity, negative affectivity, inadequate self-esteem, peculiarities of the motivational sphere, low level of intellectual development, antisocial personality orientation, envy, tendency to attribute aggressive intentions to others etc. Among the factors that prevent the manifestation of aggressiveness, the following are distinguished: the possibility of punishment, love, friendly relations, as well as such personal qualities as: moderation, tolerance, prudence, non-conflict, awareness, self-control.

The study of aggressiveness and hostility of students of higher education showed that they have an increased level of such indicators as: physical aggression, indirect aggression, negativism, resentment, suspicion, verbal aggression, and a sense of guilt. The study of the personal characteristics of the students of education showed that the level of development of intellectual abilities is relatively low; indicators of emotional and volitional factors in the subjects are not pronounced and, accordingly, insufficiently developed; Among the indicators of the communicative block of factors, the following are pronounced: sociability, trustworthiness, difficulty in recognizing the hidden motives of other people, dependence on group opinion and behavior.

With the help of correlation analysis, the relationship between intellectual, emotional and communicative qualities and various forms of aggressiveness and hostility was established. All personal traits, in one way or another, affect specific forms of aggressiveness and hostility. The difference is in the degree of expression of the trait and its relationship with a certain form of aggressive behavior.

Key words: aggressiveness, hostility, personality, personal characteristics, education seeker, youth.

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.11>

Дейниченко Л.М.

к.пед.н.,

доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Маннапова К.Р.

к.психол.н.,

доцент кафедри соціології та психології
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Раджабова С.Ш.

к.психол.н.,

доцент кафедри педагогіки і психології
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Агресивність – це властивість особистості, яка відображає схильність вороже реагувати на виникнення ситуації, у якій людині щось загрожує [1; 9].

Тривалий час здобувачі освіти в Україні навчаються дистанційно, що зумовлено об'єктивними обставинами спочатку карантину, пов'язаного із загрозою коронавірус-

ної інфекції, а нині – з повномасштабною війною. У такому форматі навчання основний акцент робиться переважно на вирішення проблем організації навчального процесу, а питання виховання особистості здобувача освіти здебільшого залишаються поза увагою викладачів. Але вирішення виховних завдань у процесі професійної підготовки

юнаків є однією із пріоритетних цілей закладів вищої освіти [6].

Нестача спілкування з одногрупниками та викладачами призводить до підвищення агресивності та конфліктності, зниження комунікативної толерантності. Зміни особистісних характеристик, які є наслідком дистанційної форми навчання, є складним інтегральним явищем, яке виявляється на соціальному, психологічному, індивідуальному, педагогічному рівнях, як система ставлення особистості до різних сторін дійсності, що знаходить відображення в різних сферах особистості [3; 8].

Для деяких представників молоді агресія стає основним способом вирішення емоційно напружених питань, складних життєвих ситуацій. Окрім того, агресивна поведінка може мати неспрямований характер, виражатися у вигляді ритуальних поведінкових актів, дій, які не завжди конгруентні ситуації та соціальному статусу особистості [4].

Агресія, агресивність, особистість є традиційними об'єктами психологічних досліджень у всьому світі, але дотепер залишається чимало невирішених питань.

Психологічних досліджень, присвячених проблемі взаємозв'язку агресивності й особистісних особливостей у юнацькому віці, у сучасній вітчизняній психології обмежена кількість, хоча окремі питання вивчення агресії й агресивної поведінки юнаків знайшли відображення в низці робіт А. Басса, А. Дарки, О.В. Вознюк, Т.М. Єльчанінової, С.Л. Кравчука, В.В. Товт, І.С. Федух, Т.Й. Шугай та інших вчених.

Мета статті полягає у висвітленні результатів дослідження особливостей взаємозв'язку між агресивністю й особистісними особливостями здобувачів вищої освіти.

Для вирішення поставлених завдань було використано такі методи: теоретичний аналіз психологічної літератури; емпіричні методи дослідження: «16-факторний особистісний опитувальник» Р.Б. Кеттелла й «Опитувальник діагностики агресивних і ворожих реакцій людини» Басса – Дарки; методи математичної статистики – r -критерій Пірсона.

Під час планування дослідження виходили із припущення про те, що підвищена агресивність взаємопов'язана з особистісними якостями здобувачів вищої освіти. У дослідженні брали участь здобувачі освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Харківського національного університету внутрішніх справ і Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, кількістю 44 особи, віком 18–20 років.

На першому етапі дослідження було визначено рівень агресивності та ворожості досліджуваних за допомогою опитувальника Басса – Дарки. Показник фізичної агресії

в досліджуваних дорівнює 70,4%, що значно перевищує норму. Фізична агресія, як використана фізичної сили проти іншої особистості, передусім – своєї статі, спостерігається на рівні гри-змагання або як засіб вирішення конфлікту, проблем з однолітками. Агресія може бути пов'язана з реакцією емансипації та мати схожі прояви: грубість, пряме ігнорування думок і розпоряджень старших за віком або за статусом осіб, упертість, активний протест, що включає різноманітні дії.

Показник непрямой агресії досліджуваних дорівнює 53,4%, що також перевищує норму. Непряма агресія в юнаків проявляється як вербальними, так і невербальними реакціями, що виявляються у криках, жартах, плітках та іншому спотворенні інформації про оточення. Непряма агресія може бути віднесена до ситуаційно-особистих реакцій лише умовно, вона безпосередньо пов'язана з реакцією групування з однолітками. Домінування непрямой агресії свідчить про те, що досліджувані намагаються приховати своє справжнє ставлення до негативних явищ навколишнього життя, контролюють ці прояви.

Показник роздратування в досліджуваних дорівнює 49,1%, тобто в межах норми.

Показник негативізму дорівнює 69,0%, що декілька перевищує норму. Негативізм – опозиційна манера поведінки юнаків, яка виявляється в діапазоні від пасивного опору до активної боротьби. Часто негативізм має демонстративний характер і свідчить про стресогенність ситуації, у якій опинилась особистість, або про фрустрацію.

Показник образи в досліджуваних дорівнює 57,5% та є вищим за норму. Образа розглядається як прояв заздрощів або ненависті до оточення за справжні або уявні страждання. Образа в юності є інструментальним агресивним проявом, зазвичай пов'язана з емоційними переживаннями – ворожістю, гнівом.

Показник підозрливості в досліджуваних дорівнює 67,1% та є істотно вищим за норму. Підозрливість – це схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, яка базується на переконанні, що інші можуть або мають намір завдати шкоди.

Показник вербальної агресії в досліджуваних дорівнює 57,2%, що перевищує норму. Вербальна агресія – це вираз негативних почуттів через форму та через зміст словесних звернень до інших осіб, як однолітків, так і дорослих. Цей вид агресії часто пов'язують із реакцією прихованої емансипації та реакцією групування з однолітками [2]. Група однолітків для юнаків служить передусім головним джерелом інформації, яку вони не можуть отримати від дорослих, і, окрім того, новою формою міжособистісних стосунків, у якій молода людина пізнає саму себе й оточення. У групі

однолітків створюється свій сленг, завдяки якому вони розуміють один одного в межах юнацької субкультури та можуть виразити різний ступінь ставлення до того або іншого об'єкта, предмета, людини, вживаючи одне слово або термін із різною інтонацією або в різних обставинах.

Показник почуття провини в досліджуваних дорівнює 85,6%, що значно вище за норму. Відчуття провини в юнака виражає можливе переконання в тому, що він поступає неправильно або є поганою людиною. Такі високі показники цього типу агресії у здобувачів вищої освіти можуть бути пов'язані з тим, що вони схильні винити себе в тому, як склалася ситуація, у тому, що відбувається в їхньому житті.

Індекс ворожості, як інтегральний показник переживання негативних почуттів до світу й інших людей, у досліджуваних дорівнює 64,1%, що значно перевищує норму. Ми вважаємо, що це пов'язано з тією соціальною ситуацією, у якій зараз опинилися молоді люди. Індекс агресивності дорівнює 62,3%, що так само перевищує норму. Імовірно, підвищений рівень агресивності є характерною рисою цього етапу особистісного та соціального розвитку досліджуваних.

Наступним етапом дослідження було визначення особистісних особливостей у здобувачів вищої освіти. Аналіз отриманих результатів здійснювався за блоками факторів. Перший блок – інтелектуальний, у нього входять фактори В, М, Q1. За фактором В у досліджуваних низькі показники ($3,8 \pm 1,19$), що вказує на переважання практичного мислення над теоретичним, складнощі із засвоєнням нового, повільність навчання. За фактором М – середні показники ($6,5 \pm 1,48$), тобто рівень розвитку уяви, творчого мислення достатній. За фактором Q1 – середні показники ($6,9 \pm 1,25$), тобто рівень розвитку інтелектуальних здібностей у досліджуваних відносно низький. Цей рівень інтелектуального розвитку не сприяє успішному професійному навчанню та потребує психологічної корекції.

Другий блок – емоційно-вольовий, у нього входять фактори С, G, I, O, Q3, Q4. За фактором С у досліджуваних середні показники ($5,4 \pm 2,22$), тобто рівень сформованості емоційної стійкості перебуває в межах норми. За чинником G – середні показники ($4,8 \pm 2,21$), це означає, що досліджувані у власній поведінці керуються як суспільно прийнятими моральними нормами та правилами, так і власними цінностями. За фактором I – середні показники ($6,2 \pm 1,43$), що означає наявність належного рівня реалістичності та відповідальності в досліджуваних. За фактором O – низькі показники ($3,3 \pm 1,17$), що вказує на безпечність, самовпевненість, життєра-

дісність. За фактором Q3 – середні показники ($6,1 \pm 1,51$), тобто самоконтроль у досліджуваних на належному рівні, але вони можуть поводитися спонтанно. За фактором Q4 – середні показники ($6,5 \pm 1,47$), це вказує на наявність у досліджуваних внутрішньої напруги та брак умотивованості. Отже, аналіз показників емоційно-вольового блоку особистісних факторів указує на те, що у здобувачів вищої освіти більшість характеристик не є вираженими, а відповідно – не досить розвинені. Особливу увагу привертає те, що не досить розвинутою є емоційна стійкість, тобто у складних умовах молоді люди можуть втрачати рівновагу та самоконтроль над емоціями.

Третій блок – комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії: фактори А, Н, F, E, Q2, N, L. За фактором А в досліджуваних середні показники ($6,9 \pm 1,24$), що вказує на їхню товариськість і відвертість. За фактором Н виявлено високі показники ($8,2 \pm 1,34$), що свідчить про соціальну сміливість, активність досліджуваних. За фактором F виявлено високі показники ($7,5 \pm 1,24$), що вказує на безтурботність, безпечність, життєрадісність, динамічність у спілкуванні досліджуваних. За фактором E – середні показники ($6,1 \pm 1,48$), тобто досліджувані відчують себе залежними від інших людей, але впевненими в собі. За фактором Q2 – низькі показники ($3,6 \pm 1,15$), що вказує на високу залежність юнаків від групи, потребу в соціальному схваленні та підтримці. За фактором N – низькі показники, що свідчить про наївність, безпосередність, природність у поведінці. За фактором L – низькі показники ($3,7 \pm 1,22$), які вказують на довірливість, відчуття власної незначущості, терпимість, злагідність досліджуваних. Аналіз показників комунікативного блоку дозволяє стверджувати, що у здобувачів вищої освіти виражені: товариськість, довірливість, погане розпізнавання прихованих мотивів інших людей, залежність від групової думки та поведінки.

Наступним етапом роботи було визначення взаємозв'язку між агресивністю й особистісними особливостями здобувачів вищої освіти. Результати кореляційного аналізу показали, що є пряма кореляційна залежність різного рівня значущості між показниками фізичної агресії та такими особистісними факторами: E ($r = 0,34, p \leq 0,05$), F ($r = 0,36, p \leq 0,05$), H ($r = 0,35, p \leq 0,05$), L ($r = 0,54, p \leq 0,01$), Q1 ($r = 0,49, p \leq 0,01$), Q2 ($r = 0,51, p \leq 0,01$), Q4 ($r = 0,52, p \leq 0,01$). Тобто чим більше в людини виражені домінантність, експресивність, соціальна сміливість, підозрілість, вільнодумство, незалежність, висока зарозумілість і его-напруженість (або будь-який із цих показників), тим більшою мірою вона буде

схильна до застосування фізичної сили проти іншої людини.

Показники непрямої агресії виявляють прямий і зворотний кореляційний зв'язок із такими особистісними факторами: В ($r = 0,37, p \leq 0,05$), С ($r = -0,35, p \leq 0,05$), G ($r = 0,36, p \leq 0,05$), L ($r = 0,34, p \leq 0,05$), N ($r = 0,38, p \leq 0,05$), Q1 ($r = 0,38, p \leq 0,05$), Q4 ($r = 0,37, p \leq 0,05$). Тобто особистість схильна використовувати обхідним шляхом направлені проти інших плітки, жарти та проявляти неспрямовану лють, якщо в неї виражені такі особистісні якості (усі, декілька або одна): високий інтелект, емоційна стійкість, експресивність, високе супер-его, соціальна сміливість, підозрілість, багата уява, дипломатичність, високе відчуття провини, вільнодумство, незалежність, висока зарозумілість і его-напруженість.

Показники роздратування мають прямий та зворотний кореляційний зв'язок із такими особистісними факторами: В ($r = 0,34, p \leq 0,05$), С ($r = -0,35, p \leq 0,05$), G ($r = -0,34, p \leq 0,05$), L ($r = 0,34, p \leq 0,05$), N ($r = -0,35, p \leq 0,05$), Q1 ($r = 0,39, p \leq 0,05$), Q4 ($r = 0,34, p \leq 0,05$). Тобто схильність розлютитися до різкості та грубості за наявності щонайменшого приводу більшою мірою виражена в людей, що мають такі особистісні риси (усі разом, декілька або одну), як: високий інтелект, афектотимія, експресивність, соціальна сміливість, підозрілість, креативність, почуття провини, незалежність і его-напруженість.

Показники негативізму прямо корелюють із такими особистісними факторами: В ($r = 0,34, p \leq 0,05$), С ($r = 0,39, p \leq 0,05$), E ($r = 0,35, p \leq 0,05$), G ($r = 0,52, p \leq 0,01$), L ($r = 0,49, p \leq 0,01$), Q1 ($r = 0,49, p \leq 0,01$), Q2 ($r = 0,34, p \leq 0,05$). Тобто опозиційна форма поведінки більшою мірою властива людям, що мають такі особистісні риси (усі, декілька або одну), як: високий інтелект, емоційна стійкість, домінантність, підозрілість, багата уява, дипломатичність, відчуття провини, вільнодумство, незалежність і висока самооцінка.

Показники образи виявляють пряму та зворотну кореляційну залежність із такими особистісними факторами: А ($r = 0,34, p \leq 0,05$), E ($r = 0,35, p \leq 0,05$), F ($r = 0,37, p \leq 0,05$), G ($r = 0,33, p \leq 0,05$), L ($r = 0,35, p \leq 0,05$), O ($r = 0,37, p \leq 0,05$), Q2 ($r = -0,34, p \leq 0,05$), Q4 ($r = 0,38, p \leq 0,05$). Тобто прояви ненависті та заздрість до оточення зумовлені відчуттям гніву, незадоволеність кимось конкретно або всім світом за справжні або уявні страждання властиві людям із такими особистісними рисами, як: потреба у спілкуванні, домінантність, чутливість, моральність, підозрілість, підвищена тривожність.

Показники підозрілості корелюють із факторами: В ($r = 0,35, p \leq 0,05$), G ($r = 0,34, p \leq 0,05$),

I ($r = 0,34, p \leq 0,05$), L ($r = 0,47, p \leq 0,01$), N ($r = 0,51, p \leq 0,01$), O ($r = 0,39, p \leq 0,05$). Можна говорити про те, що схильність до недовіри, обережного ставлення до інших людей заснована на впевненості в тому, що інші мають намір завдати шкоди, властива людям, які мають такі особистісні риси: високий інтелект, високий рівень морально-етичного розвитку, чутливість, підозрілість, дипломатичність і підвищену тривожність.

Показники вербальної агресії корелюють із такими факторами: В ($r = 0,34, p \leq 0,05$), I ($r = -0,54, p \leq 0,01$), L ($r = 0,37, p \leq 0,05$), M ($r = 0,33, p \leq 0,05$), N ($r = -0,39, p \leq 0,05$), O ($r = 0,61, p \leq 0,01$). Тобто людина більшою мірою схильна виражати негативні відчуття через форму та зміст словесних звернень до інших людей, якщо в неї виражені такі особистісні якості (разом або окремо), як: афектотимія, високий інтелект, домінантність, експресивність, соціальна сміливість, підозрілість, багата уява, вільнодумство, незалежність, висока зарозумілість і его-напруженість.

Показники відчуття провини корелюють із факторами: В ($r = 0,34, p \leq 0,05$), I ($r = 0,55, p \leq 0,01$), M ($r = 0,35, p \leq 0,05$), N ($r = 0,34, p \leq 0,05$), O ($r = 0,48, p \leq 0,01$). Тобто схильність до самозвинувачення мають люди з високим інтелектом, чутливі, з розвинутою уявою, дипломатичні та високотривожні.

Отримані в дослідженні результати показали досить високий рівень агресивності та ворожості у здобувачів вищої освіти з різноманітними особистісними особливостями, що вказує на необхідність запровадження спеціальних психолого-педагогічних виховних заходів упродовж навчального процесу. На наш погляд, необхідними є: інформування студентів про негативну сутність агресивності, роз'яснення шляхів її уникнення, засвоєння правил саморегуляції та самоконтролю, формування основ культурної поведінки. За необхідності можна організувати індивідуальні консультації здобувачів із психологом для зниження рівнів агресивності та конфліктності; методичні курси для викладачів щодо формування в них толерантного ставлення до студентів, які демонструють негативні емоції та деструктивні стратегії поведінки; проведення групових тренінгів для опанування саморегуляції поведінки, розвитку рефлексії та конструктивного мислення.

Висновки із проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що є стійка пряма залежність між показниками агресивності та ворожості та деякими особистісними особливостями. Це дозволить, ураховуючи особистісний профіль, знизити неадекватну агресивність, трансформувати її в соціально прийнятні форми поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознюк О.В. Психолого-педагогічні та філософські аспекти агресивної поведінки: спроба міждисциплінарного аналізу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 2017. Вип. 2 : Педагогічні науки. 88 с.
2. Демощук М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства. *Психолог*. 2020. № 6. С. 8–19.
3. Єльчанінова Т.М. Аналіз взаємозв'язку гніву, агресивності та індивідуально-психологічних особливостей особистості студенток-психологинь. *Харківський осінній марафон психотехнологій : матеріали III Міжрегіональної науково-практичної конференції (каталог психотехнологій; тези доповідей), м. Харків, 26 жовтня 2019 р.* Харків : Діса плюс, 2019. С. 121–123.
4. Кравчук С.Л. Патологічні форми агресивної поведінки особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12 «Психологічні науки». Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. № 34 (58). С. 59–66.
5. Кравчук С.Л. Специфіка соціалізації агресії особистості та напрямки психологічної допомоги. *Практична психологія в системі вищої школи : монографія*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 284–302.
6. Сидоренко І.В. Психолого-педагогічне вивчення особистості у навчально-виховному процесі. *Актуальні проблеми діяльності психологічної служби системи освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Суми : Нота Бене, 2015. С. 13–15.
7. Товт В.В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Психологія». 2021. № 2. С. 28–32.
8. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 21 с.
9. Шугай Т.Й. Агресія й агресивність. Розмежуємо поняття. *Соціальний педагог*. 2019. № 11. С. 4–13.
10. Buss A.H., Durkee A. An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*. 1957. № 21 (4). P. 343–349.